

ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

УДК 347.61/.64

Сердечна Ірина Леонідівна,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

МАЧУХА, ВІТЧИМ ТА ПАСИНОК, ПАДЧЕРКА ЯК УЧАСНИКИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Відповідно до розділу 5 СК України *вітчим, мачуха та пасинок, падчерка* виступають суб'єктами сімейних правовідносин. Якщо звернутися до статистичної інформації, то шлюбні стосунки характеризуються нестабільністю. Зберігається високий рівень розлучень: майже кожна десята молода людина віком від 30 до 34 років є розлученою. Розпад шлюбу не тільки негативно впливає на шлюбну й дітородну ситуацію в суспільстві, але й погіршує морально-психологічний клімат як в окремій сім'ї, так і в суспільстві в цілому [1, с. 80]. Поширеними є випадки, коли розпадаються сім'ї з дітьми, і відповідно дитина залишається проживати з одним із батьків. Однак життя продовжується, і батьки створюють нові сім'ї, внаслідок чого виникають відносини між *вітчимом, мачухою та пасинком, падчеркою*. Названі суб'єкти отримують особисті немайнові і майнові права та обов'язки визначені сімейним законодавством.

Стан дослідження теми. Науковий інтерес до дослідження теми правового статусу мачухи, вітчима виявлено в працях таких вчених як І. В. Апопій, М. В. Бориславська, В. А. Ватрас, Я. Р. Веберс, О. Віхов, Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, Л. Короткова, Л. В. Красицька, Р. П. Мананкова, Г. К. Матвеев, С. О. Муратова, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Я. М. Шевченко.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей виникнення та припинення правового статусу мачухи та вітчима, а також аналізі особистих немайнових та майнових прав цих суб'єктів.

Відповідно до чинного сімейного законодавства мачуха та вітчим мають власний перелік прав та обов'язків за умови проживання однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою – право брати участь у їхньому вихованні (ст. 260 СК України), право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних пасинка, падчерки (ч. 1 ст. 262 СК України), право

звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних пасинка, падчерки до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (ч. 2 ст. 262 СК України), право на утримання з боку повнолітніх падчерки, пасинка, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 270 СК України), обов'язок мачухи, вітчима утримувати пасинка, падчерку (ст. 268 СК України) [2, с. 63-64].

Незважаючи на те, що відносини між мачухою, вітчимом та пасинком, падчеркою досить поширені, законодавцем не визначено моменту виникнення їх прав та обов'язків. Поняття «мачуха» та «вітчим» визначають як нерідна матір і нерідний батько, а щодо них «пасинок» та «падчерка» – нерідний син, нерідна дочка одного з подружжя [5, с. 30]. Падчерка (наче дочка [3, с. 51]) та пасинок (наче синок [3, с. 51]), відповідно до чинного законодавства мають бути малолітніми (вік дитини до 14 років) або неповнолітніми (вік дитини від 14 до 18 років). Падчерка – це дочка чоловіка або дружини, яка не є дочкою іншого з подружжя і не усиновлена ним. Пасинок – це син одного з подружжя, який не є сином іншого з подружжя і не усиновлений ним [4, с. 17]. Сімейні відносини, що між ними склалися, є свояцтвом [5, с. 30].

Існують різні підходи науковців щодо визначення моменту виникнення правового статусу мачухи, вітчима, пасинка, падчерки. По-перше, деякі науковці вказують на те, що вітчим, мачуха – це особа, яка уклала шлюб з іншою особою, яка має неповнолітніх дітей та при цьому приймає на себе права щодо їх виховання [6; 7, с. 234]. По-друге, автори вказують на можливість виникнення прав та обов'язків мачухи та вітчима у разі смер-

ті рідних батька, матері дитини або оголошення їх померлими і лише у випадку реєстрації шлюбу з батьком, матір'ю дитини [3, с. 51]. По-третє, існує думка, що права та обов'язки мачухи, вітчима повинні виникати лише за відсутності в дитини кровних зв'язків з родичами з боку батька або матері, братів та сестер, а також у разі відмови останніх від утримання дитини або невиконання такого обов'язку. Тобто права та обов'язки в сімейних відносинах мають певну ієрархію і встановлюється законом з урахуванням певної послідовності [8, с. 35], а з цим складно погодитися. І. В. Апопій вказує на те, що при спільному проживанні особи з батьком (матір'ю) дитини у фактичних шлюбних відносинах не створює в неї прав та обов'язків мачухи або вітчима. За умови спільного проживання з дитиною така особа набуває правового статусу «особи, в сім'ї якої виховується дитина», з покладенням на неї відповідних прав та обов'язків [6]. Однак з цією думкою ми не погоджуємось, оскільки до суб'єктного складу ст. 261 СК України відносять особу, яка взяла у свою сім'ю дитину та дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, а пасинком, падчеркою не завжди є така дитина. Тобто така дитина може не потребувати влаштування в сім'ю.

Вітчимою, мачухою називають будь-яку особу, яка вступила у шлюб або фактично проживає з іншою особою, у якій є неповнолітні діти. Неможливо визначити вимоги щодо особи мачухи, вітчима, оскільки, в першу чергу, ця особа входить в сім'ю як чоловік, дружина матері, батька дитини. Тому виникає проблема, оскільки мачухою, вітчимою може бути особа, яка в минулому була позбавлена батьківських прав або відсторонена від виконання обов'язків опікуна. Єдиною гарантією того, що виховання мачухою, вітчимою буде здійснюватися належним чином, є право батька, матері дитини забезпечити захист інтересів дитини від будь-яких осіб (ст. 154 СК України), у тому числі, мачухи, вітчима [7, с. 234].

Законодавець у СК України підставою виникнення правовідносин між мачухою (вітчимою) та падчеркою (пасинком) називає спільність проживання з матір'ю (батьком) дитини (ст. 260 СК України), тобто без обов'язку державної реєстрації шлюбу. При цьому відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8.10.2008 року № 905, мачухою, вітчимою визнається особа, яка перебуває у шлюбі з батьком, матір'ю дитини та отримує право усиновити дитину у спрощеному порядку [9]. Тобто спостерігаємо неоднозначний підхід.

Правоздатність та дієздатність мачухи, вітчима, падчерки, пасинка виникає з моменту фактичного проживання або моменту державної реєстрації шлюбу. Якщо мачуха, вітчим є неповнолітніми особами, то в такому випадку вони мають повну дієздатність в частині здійснення права на участь у вихованні падчерки, пасинка. Також слід зазначити, що окремого оформлення правовідносин між мачухою, вітчимою та пасинком, падчеркою не вимагається, достатньо їх спільного проживання [7, с. 238]. Право на виховання дитини може не виникнути або виникнути через деякий час (наприклад, дитина знаходиться на вихованні в діда, баби), оскільки вчинення конкретних дій може бути спрямоване на його реалізацію [7, с. 236]. Якщо мачуха, вітчим не приймає дитину на виховання, то будь-які правові зв'язки між ними відсутні [7, с. 237]. Характерною ознакою є те, що вітчим, мачуха не володіють усіма правами та обов'язками батьків [7, с. 239], тому їх неможливо позбавити батьківських прав, прав усиновлювача, оскільки вони їх не мають, тобто до вказаних осіб не можуть бути застосовані сімейно-правові санкції.

Однією із підстав припинення правового статусу мачухи вітчима, пасинка, падчерки є смерть. Чи зберігаються відносини між дитиною і вітчимою, мачухою після смерті батька, матері дитини? З.В. Ромовська вказує, що їх статус може бути збережений у разі смерті батька, матері дитини [3, с. 51]. Є. М. Ворожейкін стверджує, що оскільки підставою виникнення цих правовідносин є шлюб і він внаслідок смерті батька, матері дитини припиняється, то тоді і відносини припиняються. Про дитину має піклуватися інший з батьків, однак якщо його немає, мачуха, вітчим може встановити опіку, піклування, усиновити дитину [10, с. 240].

Наступною підставою є припинення шлюбу або припинення фактичного проживання між мачухою, вітчимою та батьком, матір'ю дитини. На нашу думку, це безумовна підстава припинення правового статусу, оскільки, в першу чергу, дитина повинна перебувати на вихованні та утриманні своїх рідних батьків.

Ще однією із підстав припинення особистих немайнових прав та обов'язків між досліджуваними суб'єктами є відмова вітчима, мачухи від виховання дитини. Так, у вітчима, мачухи встановлюється право на участь у вихованні, однак це право виникає у разі, якщо батьки «делегують» їм це право. Наприклад, батько, що проживає окремо від дитини, самоусувається від її виховання, лише сплячуючи аліменти або, зважаючи на зайнятість, дальність проживання, недостатньо здійснює свій обов'язок щодо виховання дитини та спілкування з нею, фактично не заперечує проти виховання ди-

тини мачухою, вітчимою. У такому випадку можна говорити про можливість здійснення мачухою, вітчимою свого права на участь у вихованні дитини.

Інший випадок – коли мачуха, вітчим отримує право на виховання дитини у разі передачі дитини на виховання за судовим рішенням або встановленням опіки над дитиною з одночасним позбавленням батьківських прав батьків дитини (наприклад, як це було здійснено за рішенням Макарівського районного суду Київської області від 05.03.2009 року у справі № 2-236/09, коли суд позбавив батьківських прав батька і матір дитини, передбачив стягнення з них аліментів на користь дитини, визнав неможливим спільне проживання дитини з її батьком, постановив здійснити примусовий поділ житла, а дитину – передав на виховання її мачусі [13]; схоже рішення, але без формальної передачі на виховання дитини мачусі, однак з позбавленням батьківських прав батька дитини прийняв Кам'янець-Подільський міськрайонний суд Хмельницької області від 22.02.2011 року у справі № 2-353/2011 [11]; рішенням Косівського районного суду Івано-Франківської області від 13 березня 2013 року у справі № 347/72/13-ц мачуху дитини було призначено опікуном [12]).

Таким чином, наприклад, переважним правом на виховання дитини наділені батьки, а вітчим, мачуха користуються цим правом лише виходячи із спільного проживання [8, с. 34] і лише в тих межах, в яких здійснення цього права не суперечить інтересам дитини та її батьків, в тому числі й того з них, хто не проживає з дитиною. Зокрема 14 серпня 2008 року Новомиколаївським районним судом Запорізької області було прийняте рішення у справі № 2-268/08 за позовом органу опіки та піклування Новомиколаївської районної державної

адміністрації про позбавлення батьківських прав, у зв'язку із тим, що до дитини здійснюються заходи фізичного впливу з боку її мачухи і відсутності відповідного захисту дитини з боку її батька, що створює неможливим проживання дитини в сім'ї батька. З 1 червня 2008 року дівчинка в сім'ї батька не проживає, знаходиться під опікою дядька і на його утриманні, у зв'язку із чим батька дівчинки було позбавлено батьківських прав [14], мачуха ж прав щодо дитини не позбавлялася, оскільки, на нашу думку, втрата батьківських прав з боку батька автоматично привела до втрати правового статусу мачухи його співмешканкою.

Аліментні зобов'язання вітчима і мачухи припиняються за наступних умов: а) досягнення пасинком, падчеркою повноліття; б) у випадку, коли батьки (інші особи) мають можливість надати необхідне утримання пасинку, падчерці; в) якщо платники позбавлені можливості надавати матеріальну допомогу [15].

Висновки. Отже, мачуха, вітчим займають особливе місце серед суб'єктів сімейних правовідносин та характеризуються особливостями виникнення та припинення правового статусу.

Виникає правовий статус мачухи, вітчима лише у разі вчинення відповідних фактичних дій щодо виховання та утримання дитини, якщо ж особа відмовляється від вчинення відповідних дій, тоді припиняється правовий статус. Від припинення правових зв'язків мачухи, вітчима з падчеркою пасинком слід відрізнити припинення аліментних зобов'язань мачухи та вітчима [16, с. 59], оскільки відповідно до сімейного законодавства аліментні правовідносини між мачухою, вітчимою та пасинком, падчеркою можуть виникнути і після припинення спільного проживання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. коллег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.
2. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – 628 с.
3. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручн. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
4. Сімейне право України: навчальний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. – К. : Істина, 2008. – 200 с.
5. Короткова Л., Віхров О. Щодо визначення правового статусу вітчима (мачухи) // Право України. – № 5-6. – 1995. – С. 30-32.
6. Алопій І. В. Правовий статус мачухи і вітчима у сімейному праві України // Радник. Український юридичний портал. – Електронний ресурс: <http://radnuk.info/statti/567-simeine/15158-2011-01-21-09-00-45.html>.
7. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР: монография. – М. : Юридическая литература, 1972. – 336 с.
8. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: науково-практичний посіб. з інформ. додатком на лазерному носії: у 2 кн. / Драгневич Л. Ю., Пульнева О. С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. – Кн. 1. – 2005. – 896 с.
9. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905 // Офіційний вісник України. 27.10.2008. – 2008. – № 79. – стор. 126. – стаття 2660.
10. Ворожейкин Е. М. Правовые основы брака и семьи : монография. – М. : Юридическая литература, 1969. – 160 с.
11. Рішення Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 22 лютого 2011 року у справі № 2-353/2011 за позовом про позбавлення батьківських прав // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14206271>.

12. Рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 13 березня 2013 року у справі № 347/72/13-ц за позовом про позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів та призначення опікуна // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30037160>.
13. Рішення Макарівського районного суду Київської області від 05 березня 2009 року у справі № 2-236/09 за позовом про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів, визнання права власності, визначення порядку користування житловим приміщенням // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8832126>.
14. Рішення Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 14 серпня 2008 року у справі № 2-268/08 за позовом органу опіки та піклування Новомиколаївської районної державної адміністрації про позбавлення батьківських прав//Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2812883>.
15. Сімейне право України: Підручн. / [За ред. В. С. Гопанчука] – К. : Істина, 2002. – 304 с.
16. Бориславська М. В. Проживання падчерки, пасинка разом з мачухою, вітчимою: сімейно-правове значення // Часопис цивілістики. – №17. – 2014. – С. 56-59.

Сердечна Ірина Леонідівна

МАЧУХА, ВІТЧИМ ТА ПАСИНОК, ПАДЧЕРКА ЯК УЧАСНИКИ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено особливості виникнення та припинення правового статусу мачухи та вітчима як учасників сімейних правовідносин. Визначено особисті немайнові та майнові права як мачухи, вітчима, так і пасинка, падчерки відповідно до чинного сімейного законодавства. Доведено, що досліджувані суб'єкти займають особливе місце серед інших суб'єктів сімейних правовідносин.

Ключові слова: мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, права, обов'язки.

Сердечная Ирина Леонидовна

МАЧЕХА, ОТЧИМ И ПАСЫНОК, ПАДЧЕРИЦА КАК УЧАСТНИКИ СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

В статье исследованы особенности возникновения и прекращения правового статуса мачехи и отчима как участников семейных правоотношений. Определены личные неимущественные и имущественные права как мачехи, отчима, так и пасынка, падчерицы согласно действующего семейного законодательства. Доказано, что исследуемые субъекты занимают особое место среди других субъектов семейных правоотношений.

Ключевые слова: мачеха, отчим, пасынок, падчерица, права, обязанности.

Serdechna Iryna

STEPMOTHER, STEPFATHER AND STEPSON, STEPDAUGHTER AS PARTICIPANTS OF FAMILY LEGAL RELATIONSHIP

We have investigated features of emergence and the termination of legal status of the stepmother, the stepfather and the stepson, the stepdaughter as participants of family legal relationship in article. Also we have defined their personal property and non-property laws. It was proved that the studied subjects hold a specific place among other subjects of family legal relationship.

Approaches of scientists to definition of the concepts «stepmother», «stepfather», «stepson», «stepdaughter» were analysed.

It was defined that legal status of the stepmother, the stepfather arises from the moment of the state registration of marriage or the moment of the actual cohabitation. Legal status of the stepmother, stepfather and stepson, stepdaughter stops from the moment of death, the marriage terminations, the cohabitation termination, achievement by the stepson, stepdaughter of majority in case parents (other persons) have an opportunity to provide necessary contents to the stepson, the stepdaughter if they are deprived of an opportunity to render a material help.

According to the existing family legislation the stepmother and the stepfather have own list of the rights and duties on condition of accommodation by one family with juveniles, the minor stepson, the stepdaughter – the right to participate in their education, the right for self-defense of the juveniles, the minor, full age disabled stepson, the stepdaughter, the right to address for protection of the rights and the interests of the juvenile, minor and full age disabled stepson, stepdaughter in tutorship and guardianship authority or in court without powers, special on that, the right for contents from full age stepdaughters, the stepson if they need financial support and if they rendered to the stepdaughter, the stepson systematic financial support not less than five years.

Keywords: stepmother, stepfather, stepson, stepdaughter, rights, duties.